

“राजर्षी शाहु महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य”

प्रा. डॉ. विलास भगवानराव भिल्लारे
समाजशास्त्र विभागप्रमुख कला व विज्ञान महाविद्यालय, चौसाळा ता.जि. बीड

प्रस्तावना :

राजर्षी शाहु महाराज यांचे पूर्वीचे नाव हे यशवंत आबासाहेब हे असून ते घाडगे घराण्यातून दत्तक गेलेले होते. त्यांचा जन्म २६ जून १८७४ मध्ये घाडगे कुटुंबात कागल जहागीरीत झाला. कोल्हापूर संस्थानचे चौथे शिवाजी मृत्यू पावल्यानंतर महाराणी आनंदीबाईने १८८४ मध्ये यशवंत (शाहु) यांना दत्तक घेतले होते. त्यांचे शिक्षण राजकोट व धारवाड येथे झाले असून त्यांचा विवाह ०२ एप्रिल १८९४ मध्ये बडोद्याचे गुणाजीराव खानविलकर यांची मुलगी लक्ष्मीबाई यांच्या बरोबर झाला होता. तर त्यांचा राज्याभिषेकाचा विधी हा ०६ मे १९२२ मध्ये झाला होता.

शाहु महाराज हे अत्यंत फलपक बुद्धीचे, पुरोगामी विचारांचे, आणि समतावादी विचारांचे होते. शिक्षण, विवाह झाल्यानंतर त्यांनी राजकारभाराची सूत्रे हाती घेतली होती. त्यांच्या शिक्षण विषयक तळमळीने कोल्हापूरत मलविद्या आणि सामान्यजनांना शिक्षणाची गंगा आणली. सर्व सामान्यांना शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही. सर्वसामान्य माणसापर्यंत शिक्षण पोहचवण्याचा राजराम महाराज यांचा विचार शाहु महाराजांनी प्रत्यक्षात उतरवला.

शाहु महाराज यांचे शिक्षण विषयक विचार खऱ्या अर्थाने शाहु महाराजांची शिक्षण विषयक विचारांची बैठक ही महात्मा जोतीबा फुले यांच्या विचारावर आधारलेली होती. शाहु महाराजांनी विशिष्ट जातीच्या हाती असलेली शिक्षणाची मक्तेदारी मोडून ते शिक्षण सर्वापर्यंत पोहचविले. त्यासाठी त्यांनी सक्तीची शिक्षण पध्दती आणल्यात आणली. समाजामध्ये जातिनिहाय वस्तीगृहाची स्थापना केली. शिक्षणातून नव्या समाजाची निर्मिती करण्याचा महाराजांचा प्रयत्न होता. समाजातील कोणत्याही जातीतील मुलांना शिक्षण मिळावे व त्यांचा विकास व्हावा हे महाराजांचे ध्येय होते. शेतकऱ्यांची मुले शिक्षणाच्या प्रवाहामध्ये आली पाहिजेत असे महाराजांना सतत वाटत होते. शाहु महाराजांनी भाषणातून जे शिक्षण विषयक विचार मांडले त्यातूनच त्यांची सार्वत्रिक शिक्षणाची तळमळ आपणाला स्पष्टपणे दिसून येते. त्यामुळे शैक्षणिक भाषणे पाहणे महत्वाचे ठरते.

राजर्षी शाहु महाराजांची शैक्षणिक भाषणे :

शाहु महाराजांनी वेळोवेळी वेगवेगळ्या ठिकाणी जी भाषणे दिली. त्यातूनच त्यांचे शिक्षण विषयक विचार स्पष्ट होतात. खामगाव येथील अखिल भारतीय मराठा शिक्षण परिषदेच्या ११ व्या अधिवेशनातील भाषण यामध्ये त्यांनी “शिक्षणाशिवाय तरणोपाय नाही” शिक्षण हे अविभाज्य भाग समजून ते प्रत्येकांनी घ्यावे असे ठणकावून सांगितले. त्याशिवाय पुढील भाषणात, आज्ञानात बुडून गेलेल्या देशात उत्तम मुत्सद्दी व लढवय्ये, वीर कधीही निपजणार नाहीत. म्हणूनच सक्तीच्या व मोफत शिक्षणाची हिंदुस्थानला अत्यंत गरज असून याबाबत आमचा गतकाळ म्हटला म्हणजे इतिहासातील एक अंधारी रात्र आहे.” आणि याच अंधान्या रात्रीचे विश्लेषण महाराजांनी मनूच्या जाचक रुढी परंपरेतून, धर्म बंधनातून सर्व सामान्यांना शिक्षणाची दारे बंद झाली होती. त्यासंदर्भात परामर्ष घेवून ब्रिटीश सरकारच्या आगमनामुळे शिक्षणाची दारे सर्वासाठी खुली आहेत. हा महत्वाचा मुद्दा प्रतिपादन करून ब्रिटीशांच्या शिक्षणविषयक धोरणामुळे शाहु महाराजांची त्यांचे गुण व्यक्त केले आहे. ज्या-ज्या वेळी शाहु महाराजांच्या भाषणात शिक्षण विषयक विचार येत असत तेव्हा त्यांनी व्यापक समाज शिक्षणामागील भूमिका स्पष्ट करून, इंग्रजी राजवटी मुळे सर्व सामान्यांना शिक्षणाची दारे खुली झालेली आहेत व त्याचा फायदा सर्वांनी घेतला पाहिजे अशी भूमिका शाहु महाराज सतत आपल्या भाषणात मांडत असत.

शाहु महाराजांची सक्तीची सार्वजनिक शिक्षण विषयक योजना :

शिक्षण घेवून रयत सुधारली पाहिजे व तीने लोकशाहीचा पुरस्कार केला पाहिजे. समाज सुशिक्षित/साक्षर झाला तरच लोकशाही यशस्वीपणे राबवली जावू शकते व यशस्वी लोकशाहीच देशाला चांगले दिवस आणू शकते. यासाठी त्यांनी लोकांना शिक्षणाचे महत्व पटवून दिले. निरक्षर लोक आपणापर्यंत आले नाहीतर आपण त्यांच्यापर्यंत गेले पाहिजे व त्यांना शिक्षणाचे महत्व तळमळीने पटवून दिले पाहिजे. ज्ञानाचे अभिसरण सर्व समाजात व्हावे या अभिसरणासाठीच शाहुंनी मोफत आणि सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची गरज वाटत होती. लोकांमध्ये अज्ञान असल्यामुळे शिक्षणाला सुरुवात होऊन सुध्दा शाळेतील पटसंख्या वाढत नव्हती. त्यासाठी त्यांनी प्राथमिक शिक्षकांच्या पगारात सात रुपयावरून नऊ रुपये वाढ केली. त्यामुळे शिक्षणातही उत्साह व नवचैतन्य निर्माण झाले.

३० सप्टेंबर १९१७ रोजी गणेश चतुर्थीच्या मुहूर्तावर सक्तीचे शिक्षण या मोहिमेचा नारळ फुटला. ३० सप्टेंबर १९१७ ते ३१ मार्च १९१८ या काळात जवळपास २७ सक्ती शाळा सुरु केल्या. पहिली शाळा चिखली, पेढा, करवीर येथे काढण्यात आली. राज्यातील सर्व जनतेला शिक्षण मिळावे यासाठी त्यांनी वेगवेगळ्या शाळा उघडल्या. पुरोहीत शाळा, युवराज शाळा, आश्रमशाळा, उद्योग शाळा, कला शाळा, सैनिकी शाळा, सुसंस्कृत शाळा अशा प्रकारे आपापल्या आवडीनुसार उद्योग व व्यवसाय शिक्षण घेण्याची सोय शाहु महाराजांनी केली होती. या

शाहुच्या अनुकूल विचारांचा समाजावर प्रभाव झाला. त्यामुळे सर्व जातीतील मुलांना शिक्षण घेता आले व लोकशाही बळकट होण्यास मदत झाली. या शाहुंच्या शैक्षणिक विचारानी, सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाच्या प्रयोगाने शिक्षण क्षेत्राला जी गती प्राप्त झाली. तिचेच चांगले परिणाम पुढे आपणाला शिक्षण क्षेत्राच्या विकासाच्या रूपाने पाहवयास मिळत आहेत.

उद्दिष्टे :

डॉ. एस.एम. भोसले यांनी शाहु महाराजांची शिक्षण विषयक चळवळ खालील तीन पायावर उभी होती असे प्रतिपादन केले.

१) शिक्षण विषयक सोयी सवलती, शिक्षण संस्थेची निर्मिती शिक्षण संस्थांना मदत शिक्षणविषयक वेगवेगळ्या उपक्रमांचे संयोजन इत्यादी सोयी उपलब्ध करून देणे.

२) सामान्य माणसाच्या मनामध्ये शिक्षणाविषयी अभूतपूर्व लालसा निर्माण करून त्यांच्या अनेकविध मागासलेपणाला सुरंग लावणे.

३) विविध जाती जमातीसाठी विद्यार्थी वस्तीगृहाची सोय करून शिक्षणाच्या प्राप्तीचे मार्ग सोयीस्कर करणे, वस्तीगृह युक्त शिक्षणाला उत्तेजन देवून जातीभेद नाहीसा करणे.

वरील तीन पायावर शाहुंनी राज्यात शिक्षणविषयक क्रांती घडवून आणली. व्यापक समाज शिक्षण, विविध शिक्षणविषयक प्रयोग करून विविध स्वरूपाचे शिक्षण देणाऱ्या या शाळा उघडून समाजमनाला शिक्षणाची गोडी लावण्याचे महत्वाचे कार्य शाहु महाराजांनी करून शैक्षणिक चळवळीला व्यापक स्वरूप खऱ्या अर्थाने दिले असल्याचे आपणाला दिसून येते.

निष्कर्ष :

१) राजश्री शाहु महाराजांनी अनेक कष्टकरी, सर्वसामान्य व गरीब लोकांना शिक्षणाच्या मुळ प्रवाहात आणले.

२) शिक्षणामुळे लोकांचे आज्ञान नाहीसे होवून लोक ज्ञानी झाल्यामुळे समाजाचा राहण्याचा स्तर उंचावण्यास मदत झाली.

३) शिक्षणामुळे लोकशाही प्रबळ झाली.

४) शिक्षणामुळे अस्पृश्यता व जातीयवाद कमी झाला.

५) वाढत्या शिक्षणामुळे आरक्षणाचे महत्व समाजाला दिसू लागले.

संदर्भ ग्रंथ :

१) भगत रा.तु., राजर्षी शाहु छत्रपतींचे जीवन व शिक्षण.

२) धनंजय कीर, राजर्षी शाहु छत्रपती.

३) अशोक नाईकवाडे, राजर्षी छत्रपती शाहु महाराज : गौरव ग्रंथ, पृष्ठ ९.

४) प्रशासकीय अहवाल, १९१८-१९१९, पृष्ठ ४५.

५) डॉ. भोसले एस.एस., महाराष्ट्राचे शिक्षण : प्रयोग व परंपरा-शिक्षण महर्षी बापूजी साळुंखे, षष्ठाब्दपूर्ती समोती प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती, १९८०.